

Мазепа (скорочено)

Володимир Сосюра

(Мазепа Іван — Іван Колединський (його батько був власником села Мазепинень), гетьман.)

Пролог

Автор знайомить нас із постаттю, що схилилась "над стародавньою рікою". Колись цей чоловік мав велику владу, а тепер його Бог забув, покинули люди:

Стоїть Мазепа, як докір Безжальній долі, над водою...

"Колишній велет" схуд, змарнів, його влада розвіялась, і спомин лишається єдиною відрадою. Стоїть він над Дунаєм і згадує все, слухає чайок і сам співає пісню "Та біда тій чайці, чаєчці—небозі...":

На спів нанизує слова Він про далеку Україну, І пісня та крізь вічність лине, Як завжди, юна і нова.

Нещаслива доля привела героя поеми до Дунаю, "де все не те й не та блакить", де йому судилось померти. Але й в останні свої дні вигнанець згадує рідну Україну, обіцяючи в "смертну мить" шепотіти її ім'я.

Наступні слова автора готують читача до огляду Мазепиної долі:

І перед сивим і сумним, Немов могутньою рукою, Хтось розгорнув життя сувої, Коли ще був він молодим, Не знав ні розпачу, ні муки, І забриніли ліри звуки...

І

Ми знайомимось із чорнобривим та струнким королівським пажем. На його "владні очі", на цю красу молилась не одна панна, не могли встояти навіть жінки. І цей образ вони назавжди залишали у своїй пам'яті, а він:

Він дарував на мить любов І знов, байдужий, далі йшов.

Бал. Мазепа чекає когось у "тихому парку короля". Звісно, це — жінка, "пані Зося, удова, Любов Мазепи чергова". Запальний хлопець зізнається Зосі у своїх муках очікування. Палко і пристрасно він цілує і пестить молоду коханку. Але жага і запал швидко минають, і тоді:

...вже не те її волосся золоте, І поцілунки Зосі ревні Йому нудні і неприємні.

Байдужим Іван стає до неї, та пані вибачає "чорнобривого Дон—Жуана" за образу, прощаючись із ним у реверансі, такому ж божественному і граціозному, як і сама удова.

Мазепа був улюбленим королівським пажем, знав усі цісарські капризи, усі його секрети: не тільки штиблети подавав господареві, а уночі й удень приводив дам на рандеву.

Іванові заздрили шляхтичі, бо "круль" (Круль — король.) — поляк, а паж — українець. Король цінував свого лакея, а той:

Теж уподобав короля І полюбив любов'ю сина, А не любов'ю холоуя.

Мазепа мріяв бути на Україні, як його король. Засумував він на бенкеті за столом і розповів усім про "козацьку волю і орлів". А Зосин кавалер ревнивий, пан Броніслав, вилаяв "лайдацьких кобзарів", від яких ніде нема спокою. "Круль" замирив конфлікт. Всі гості та його величність з пажем під крики "слава" розійшлись в одведені покої.

Іван і Зося бачать сон: Мотрею зуть Зосю, її кохає старий гетьман. Мотрона його любить теж, "невтомні пестоші його", а не славу й гроші.

Та раптом сміх, покотилась корона величі — і поряд нього вже лежить не молода коханка, яка не слухала батьків і Бога, а "труп з оскалом губ гнилих".

Прокинувшись від нічного кошмару, Іван із Зосею зустрівся і знов зазнав "огня і мли". Проснувся Іван — нема ні корони, ні Мотрони, це був сон, це лиш примара. А Зося вранці теж згадала свої химерні мрії, а поряд неї "тихий кашель короля..."

Господар просить не приводити більш панни Юзі: "Ми вже не друзі. Мій вік не юний, я не ти". Королеві набридло просити пестошів у неї, він хоче нерви зберегти. Мазепа обіцяє своєму володареві допомогти у цій справі:

Якщо ясна величність ваша Не поGREбує після пажа.

Король мріє підкорити "цю норовисту Галатею", а корона ні при чім, це — забобони.

II

Під зоряним небом серед високих трав Іван спокусив панну: " Вінок сій Юзя віддала". Король тільки дивувався перемогам свого поета.

У цей час пан Броніслав бореться зі своїми ревнощами. Не підкорив він Зосю молоду, яка кепкує з нього і сміється, а поглядом шукає того " шляхтича хлопського". Після бенкету Броніслав, думаючи, що Зося з пажем молодим, шукав по парку ловеласа.

Схрестилися при місячнім сяйві сталеві клинки. Запекло бились супротивники, уперто шукаючи вороже серце. Скінчився кривавий поєдинок:

Пан напоровся животом На золотий клинок Мазепа, Немов спочить на нього ліг...

На ранок "бліді стривожені пани" перенесли тіла у замок. Панни беззвучно плакали за Йваном. Та він на лікті звівся, прощаючись зі своїми печальними глядачами: "Прощайте... Мабуть, не знесу..."

Сивобровий король заплакав, засумував. Лікар придворний заспокоїв присутніх, тоді зітхнули панни і ожила природа:

Крізь вікна зацвіла блакить... "Він буде жить, він буде жить!"

У час похорон Броніслава, який розгортається у наступній картині, день був холодний і сумний, "з дощем і без золотожару" (Золотожар — сонце). Печальні лицарі йшли юрбою.

Після поховання на цвинтарі лишилися квіти, там, на могилі, ридали небо і дівчина — майбутня жінка Кочубея (Кочубей — генеральний писар), яка запам'ятала назавжди це прізвище "Мазепа".

III

У ці дні лежав Іван при смерті, він її подих відчував. Страшно боровся за своє

життя: схуд, зник блиск очей. Та не загинув, бо:

Тільки думка про Вкраїну Герою вмерти не дала.

Весь час над виснаженим лицарем сиділа Юзя в білому вбранні, "неначе янгол білокрилий": піклувалася про свого коханого, раділа його перемогам, "солодким силам", якими наливались його жили. Пройшли тривоги, спочиває милий. І снить Іван монастир на Україні:

Де мати йгуменя бліда Перед іконою рида І хреститься, і б'є поклони, І сина згадує свого...

Він бачить вчительку-черницю:

Він з нею вільно розмовля І по—французьки й по—латині, Він знає, де яка земля, Як там живуть чужі народи, Які в них звичаї і як Вкраїну полонив поляк, І, наче оводи ті злі, її обсіли москалі...

Мазепа спостерігає за хлопчиком малим, який так палко любить Батьківщину і гнівно обіцяє захищати її від загарбників.

А серце його слухає, мов п'є, послушниці чіткі поради:

— Учись, Іване!.. І любов, Свою любов до України Вмій влить у формули чіткі, Умій спинить гарячу кров, Рух нерозважливий руки І стиснуть серце, коли треба.

Хай пада все, палає небо, А ти іди спокійним кроком До точки, що намітив оком. Учись війни у ворогів, Вивчай удачу їх і зброю,

І слава піде за тобою, Немов за піснею мотив.

Мазепа бачив матір знов, чув дзвони золотої Софії і благословення материнське на боротьбу за Україну без вагань, не боячись ні зрад, ані вигнань:

Той не живе, хто жить не вміє З душею темною раба. Життя ж — це вічна боротьба!

Блукає Іван по кімнаті у сяйві місяця, як сновиди: немає матері блідої, зникла.

На ранок молодий герой—обранець уже хоче сісти на коня, покинути палац, щоб захистити свій народ, якого плач він чує крізь мури.

Юзя заспокоїла Івана, пообіцявши підтримувати коханого у боротьбі, розділити його долю, любов і ненависть. Зникли привиди, заснув Іван спокійно.

IV

Взимку Мазепа мріяв про повернення на Вітчизну, бо йому набридла чужа розкіш, синьоока Юзя, немов прощальний відгомін осінній. Він докоряє собі за сентименталізм і радість вбачає у зброї, борні, перемогах.

V

На одному з королівських балів знову закохався паж. Забувши Юзю, він думає про дружину одного магната, Терезію, яку не міг підкорити, хоч і слався перед нею барвінком.

А в монастирській тишині за нього молилась Юзя, простивши зраду і образи.

Чоловік Терези вирішив спіймати спокусника (Йдеться про вимишлену поляком Пассеном легенду, як шляхтич Фольбковський покарав Мазепу за інтимні стосунки зі своєю дружиною). Він одурив дружину, сказавши про полювання, на яке нібито збирався. "Старий, ревний пані муж" вчасно повернувся — застав коханців.

Пан Іванові помстився: наказав своїм слугам прив'язати Дон—Жуана ремінням до дикого коня й пустити в поле.

VI

Несе шалений кінь свого "вершника" безмежними степами, мчить у океани трав.

Упав кінь в знесилі — знепритомнів і юнак. Відкривши сині очі, побачив він двох татар.

VII

Тепер Мазепа працює на виноградниках, в Криму. Побачив Іван ханську полонянку Оксану. Її карі очі, важкі дівочі коси причарували його. Жага до волі і нової любові примушує юнака організувати втечу. Уночі він викрадає двох коней і дівчину—невільницю — їхні тіні зникають за муром.

VIII

Хан, стривожений зникненням Оксани — його коханої бранки, збирає за втікачами загін татар.

IX

Оксана та Іван "летять, немов лелеки" степом. Вони чують за собою погоню. Раптом кінь Оксанин спіткнувся, і вершниця схилила біле личко — смертельна стріла вбила бранку.

Назустріч їм мчить загін визволителів, це — чубаті козаки—запорожці, які врятували Мазепі життя. У кривавій сутичці загинув їхній отаман, тоді впевненість запорожців похитнулась, і, щоб не бути переможеними, хлопець—бранець підбадьорив товариство — "нову енергію бійцям улив". У цьому бою він ледь не загинув, його врятував дяк, що був між чубатими лицарями степу.

X

На Січі Мазепу обрали курінним писарем, щоб "подвиги у книги всі записать".

XI

В. Сосюра висловлює свою точку зору щодо Мазепи як політичного діяча:

Я серцем хочу показати Страшну трагедію Мазепи, І в ній
в той час страшний незгоди Трагедію свого народу...

Поет не вважає гетьмана Мазепу зрадником, бо він любив Україну і хотів для неї здобути волю, незалежність. Автор ніби диспує з Пушкіним:

О Пушкін, я тебе люблю, Та істину люблю ще дужче! —

згадує царя Петра І, вважаючи його бандитом, бо він покріпачив людей.

У цій частині поеми митець робить ліричний відступ — згадує славне минуле України: Матір—Січ — ядро звитяг, оспівану Вальтером; Сагайдачного — "нашого Суворова"; Войнаровського (Войнаровський Андрій — сестрінок Мазепи, чоловік Мазепиної сестри), якому присвятив свій твір Рилєєв (Рилєєв — російський поет).

Автор повідомляє про негативне ставлення Шевченка до "Полтави" О. С. Пушкіна.

Співець поеми розкриває історичне минуле Кочубеєвої родини, пов'язуючи його зі зрадою гетьмана:

А Кочубей — це ж Кучук—бей, Тому й такі його діла. Батия кров у нім текла. У

голові, що вийшла з степу, Що відрубав її Мазепа.

XII

А час летів і днів підкови

Губив, як зорі — блиск в траву... —

Самойлович передає свою гетьманську булаву Мазепі, тепер новий гетьман — Іван Мазепа.

XIII

Ось він приїхав у Київ, відчув його красу, зустрівся зі своєю матір'ю. Потім Іванів шлях проліг до Білої Церкви, де живе Кочубей, а з ним його дружина — "вродлива жінка і лукава" — "та, що любила Броніслава". Вона хотіла помститись гетьманові за смерть коханого шляхтича. Та незчулася, як сама полюбила цього ніжного і, "мов криця" (Криця — сталь.), сильного гетьмана:

В обіймах гетьмана тремтить Жона нащадка Кочук—бея, А Кочубей, хильнувши, спить.

Знайшлась у Кочубеїхи донька—краса, Мотря, хрещеним батьком якої обрали самого гетьмана Івана Мазепу. Автор не стверджує, що Кочубеєва дитина — донька саме гетьмана, це лиш здогадка, натяк:

Сидить господар—недотепа, Не зводить з дівчини очей.

Сміється радісно Мазепа, Мовчить рогатий Кочубей.

Ідуть роки, росте дитина, а Кочубеїсі все сниться сивовусий козак. Викохала вона Мотрю, струнку, як тополя, швидко і гарячу, татарської вдачі.

Старий гетьман покохав свою хрещеницю, її красу, він в ній "юність полюбив".

А Кочубеїха злиться на закоханих, бо сама не залишилась холоднокровною до Мазеви.

Не слухала донька ні батька, ні матір, що забороняли їй бачитись з Мазепою, вона втекла у гетьманський палац. Коханці ховали свої стосунки від людського ока, бо "наречена" — хрещениця йому. Кочубеїха вирішила помститись Іванові і за доньку, і за свої образи. Вона наполягає, щоб чоловік написав Петру донос:

Буть швидко вибуху. Це — злодій, Це супостат, а не гетьман. Петрові будем ми в пригоді, Й він не забуде нас. Пиши. І пише Кочубей: "...він злодій..." Лиш Мотря плаче у тиші...

XIV

Летить козак, полковник Іскра (Іскра — полтавський полковник), везе Петрові донос. У юного полковника своя мета — Мазепа його суперник, адже Іскра щиро кохає Мотрю, а та лише кепкує з нього.

Не вірить Петро І у зраду свого підлеглого:

Віддав він Іскру й Кочубея Мазепі на суворий суд.

Суворо розправився Іван Мазепа з донощиками, привселюдно покаравши їх.

Лукаву Кочубеїху гетьман віддав на поталу: її прив'язали до кінського хвоста і пустили у "широке і безмежне поле" — так загинула дружина зрадника "Кучук—бея".

XV

Багато ворогів було у Мазепи та його підручних, одним із них постає і народний улюбленець полковник Семен Палій (Палій Семен — Семен Гурко, хвастівський полковник):

Іще в Січі, о даль моя, Ховаючи таємні мрії, Йван зненавидів Палія За те, що той любив Росію.

Носить у собі таємні мрії гетьман, переживає, а Палій догадується, з підозрою ставиться до нього. На одному з бенкетів Мазепа наказує заарештувати Семена.

XVI

Його обмовили перед царем, звинувативши у зраді. Петро дає вирок — на каторгу бунтівника, в Сибір.

XVII

В. Сосюра у наступному уривку поеми протиставляє Палієві славетного Полуботка (Полуботок Павло — чернігівський полковник, гетьманував після І, Скоропадського), "що за Україну кров пролляв".

XVIII

Петро І вимагає у Мазепи людей для побудови північної столиці:

Вони в болоті там втопають, Ллючи в Неву і піт, і кров, І на кістках їх виростають Гранітні велети будов...

Гетьман у задумі, як можна зупинити це знущання над українським народом, бо:

...Пелька ж та

Все ширше зуби розгорта

Й ковта чуби, шлики, петельки —

І вже назад не поверта.

XIX

І ось наступила добра нагода розірвати стосунки з Росією — на Петра війною йде Карло XII (Карло XII — шведський король): він хоче загарбати квітучу Україну. Гетьман хоче взяти за союзника собі Карла.

XX

Скликавши нараду, Мазепа відкриває свою таємницю. Він радиться зі старшиною, чи готові вони йти на смерть за "нашу націю нещасну"?

Козацька старшина підтримує у цей момент батька—гетьмана. Але постає питання, мета Карла — Україна. Та Мазепа швидко розв'язує його по-своєму, він уже все вирішив:

Далеко Швеція. Ми потім її розіб'ємо ярмо. Це не Росія, що так близько. Та й січове хоробре військо У нас в руках. В нас козир є.

Знову автор робить невеличкий ліричний відступ, викриваючи похибки (Похибка — помилка) козацької старшини. Він звинувачує її у непорозумінні з народом, з ним — громадською рушійною силою — ніхто не порадився, а даремно:

Та ні словечка не сказали На цій нараді про народ. Немов його й не існувало. Тож знай, жупанство малинове, Народ останнє скаже слово!

XXI

Петро не дозволив Палієві оправдатись і довго не вірив у зраду Мазепи. Зрозумівши все, він затаїв "у серці невимовний гнів".

XXII

Ось уже Карло прийшов на Україну, і у жорстокім бою підмурами Полтави зустрілися дві армії: "блакитні Швеції полки", прославлені в боях, палкі, швидкі, та юні і міцні полки Петра.

Як зрадника прокляв народ Мазепу, що на рідну землю привів загарбників. Тепер навіть громада піднялась на бій:

...за віру православну, За рідну землю і церкви, Щоб записать сторінку славну В єднанні Києва й Москви...

Гетьман передчуває, що не зламає царської могуті. Карл нервує, докоряючи своєму спільникові, що йому обіцяли "алмазні гори", а зустрів тут ненависть народну. І він уже боїться, бо полки Петра добре навчені.

XXIII

В залізне коло круг Полтави

Упав тугий удар ядра

І стежку проробив криваву... —

зійшлися дві армії. Гори трупів і море крові стеляться в гарматному диму.

Ось грянув лютий бій:

І смерть круг Карла і Петра На крилах огнених літає.

Карло XII ледве не загинув, ледь не взяло його смерті "страшне жало". Коли шведські війська побачили живого свого короля, "знов уперед пішли грозою".

Безстрашним у бою зобразив В. Сосюра, як і О. С. Пушкін, Петра:

Летить, як буря, на коні Любов російського народу Крізь канонади сивий дим...

Шепоче він святу молитву І армія іде на битву, В однім пориві злита з ним...

Автор поеми вболіває за український народ, змальовуючи його роздвоєність, як він до загину б'ється на боці Карла і російського царя:

Який це жах! Який це жах! Так розмінять можуть орлину! І наче стогне на ножах Роздерте серце України...

Цар повернув з Сибіру Палія. І він, простивши Петра, бере участь у військових діях.

Програли бій Мазепа з Карлом. Штик російського солдата відрізав шлях шведській армії, тому втекли лише ватажки—спільники.

Поет у цей час згадує поневолені народи, проводячи паралелі між ними та українцями: як індіанці у Канаді билися на протилежних барикадах — за французів і англійців, як шотландці проливали свою гарячу кров "во славу Англії".

XXIV

А далі простяглась картина помсти царської Росії:

З наказу Меншикова (Меншиков — російський генерал) діло У тьмі робилося страшне.

За Петра на Україні розвивалися трагічні події, які вимагали братовбивчих загарбницьких воєн для збагачення царської корони і казни:

Батурин (Батурин — найважливіший стратегічний пункт Мазепи) знищено, і попів
В глухих розвіяно вітрах. А потім там, де Дніпр наш лине, Де згас навік люльок вогонь.
Ядро пової України — Січ — дочекалася свого...

XXV

Смутний та стривожений Мазепа кається у своїй необачності. Жене його доля у
Молдавію, до синього Дунаю, покидають зрадженого гетьмана козаки. І дорікає він
собі:

Хіба народу не любив я! Та в грізний час страшних негод Собі на горі й безголів'я!
Не зрозумів мене народ.

XXVI

Карл XII звертається по допомогу до турецького паші подолати Росію. Але ні з чим
повертається цей молодий король до свого войовничого племені вікінгів, не
здогадуючись про підступність і хитрість російського царя:

Так меч, меч Швеції зломився Підтиском велетня з Неви. Петро ж від турків
відкупився і повернувся до Москви.

Залишається Мазепа у Молдавії, і плаче проклятий народом, бо вже нема пощади,
нема йому вже вороття.

Не послухав сивоусий гетьман молдавського господаря, не повернувся на
Батьківщину. Жорстока доля на нього чекає.

...Перстень свій

Мазепа з пальця і здимає

І в тишині уже нічний

Із нього смерть він випиває

Й на землю пада... Стогне гай...

Зітхнув Мазепа у останнє,

І з губ злетіло, як дихання:

"Прощай, Україно, прощай!"

Ніхто над ним не голосить, не никнуть траурні знамена. У ліричному відступі автор
ще раз наголошує на благородному задумі "зрадженого зрадника":

Хай про Мазепу спів мій лине, Хоч він був пан, та серце мав. За суверенність
України Боровся він і в цім був прав.

В. Сосюра розповідає, як був проклятий геній української звитяги. Прокляли його
попи, а не люди. Він намагався зламати нерівноправний союз Богдана і царя Олексія,
що позбавляв українців всіх прав. Петро І тугіше зав'язав цю петлю, скориставшись
"зрадою" Мазепи:

...Будував церкви Мазепа, Церкви і школи. Просвіщав Він свій народ. Та шкіль не
треба Царю, й він їх позакривав.

Покрилась тьмою Україна, Засумував старий Дніпро... І доробила Катерина, Чого не
встиг зробити Петро.

Епілог

Автор повідомляє нас про долю своїх героїв. Турки, увірвавшись у Молдавію,

вкинули трупи володаря і Мазепи у синій Дунай:

Над ним тече мутний Дунай, Старечі кості обмиває...

Семен Палій пішов замолювати свої гріхи у монастир, зрозумівши свою помилку, бо "кріпацтво і свавілля" владарювали на Україні. У епілозі поет розкриває значимість двох ворожих постатей:

Петро й Мазепа. Краю милий! Вони по—різному прогрес В ті дні далекі розуміли. З Петром Іван програв двобій... Вони несли життя орлине: Той для Росії, а другий — Для золотої України.

Заключні слова В. Сосюри співають пісню очікуваному щастю України:

Шумить Дніпро. Він повний світла. Вже наша доля не сліпа. Й моя Україна розквітла Під знаком молота й серпа.

* * *

Білі акації будуть цвісти, в місячні ночі жагучі, промінь морями залле золотий річку і верби, і кручі...

Будем іти ми з тобою тоді в ніжному вітрі до рання, вип'ю я очі твої молоді, повні туману кохання...

Солодко плачуть в садах солов'ї, так, як і завжди, незмінно... В тебе і губи, і брови твої, яку моєї Вкраїни...

Ось вона йде у вінку, як весна. Стиснулось серце до крику... В ньому злилися і ти і Вона в образ єдиний навіки.